

Dezső Kinga Julianna

Az őszinteség-realizmus-áttetszőség koncepciója¹ Révész Imre vallomásaiban

Révész Imre önéletrajzi írása 46 évet várt arra, hogy napvilágot lásson, ugyanis az 1944-ben íródott munka 1990-ben került a nyilvánosság elé egy olyan kötet² részeként, ami nem csupán az említett írást tartalmazza, hanem számos másik, szintén az ő tollából származó, addig kiadatlan kéziratot is.³ Írásomban azonban kizárólag a gyűjtemény első felére szeretnék fókuszálni, amelynek Révész a *Vallomások: teológiai önéletrajz* címet adta.

A vallomás, mint prózaepikai műfaj az önéletrajz egy sajátos formája, melynek eredeti latin megfelelője (confessio – bevallás, gyónás) istenközpontúságot feltételez, így ez előrevetíti a vallomásként íródott művek szervező elvét is. Mintaként jelenhet meg elsősorban az Augustinus-féle *Confessiones*, a II. Rákóczi Ferenc által írt *Vallomások*, illetve Rousseau ugyanezen címmel kiadott műve, s ha nem is ebbe a sorba illeszkedik Révész önéletrajza, de mindenképp inspirációt jelenthettek számára is.⁴ Nem véletlen tehát a címadás, ugyanis Révész a vallomások műfajához és a mintául szolgáló írásokhoz hűen maga is számvetéses célzattal jegyezte le gondolatait, amelyek elsősorban a teológiai és szellemi fejlődésének fázisait tárják az olvasó elé. Korántsem biztos, hogy Révész ezt önszántából is megtette volna, legalábbis feltételezhetően nem publikus formában, ugyanis saját bevallása szerinti zárkózottsága nem készthette arra, hogy életének a nyilvánosság számára nem ismeretes mozzanatait feltárja. Az írás a Coetus Theologorum kérésére készült el, s egy kiadványsorozat részeként jelent volna meg, erre azonban akkor nem került sor, így csak később látott napvilágot. Mivel Révész írásának címében a 'vallomások' után – mintegy – magyarázatként tünteti fel azt, hogy valójában ez egy teológiai önéletrajz, így ő maga jelöli meg a műfajt, azonban arról, hogy valójában mi is az önéletrajz és nevezhető-e műfajnak, megoszlanak a vélemények. Z. Varga tanulmányában összefoglalja az autobiografikus műfajok teoretikusainak álláspontjait, melyek közül kiemelkedik Philippe Lejeune és Paul de Man koncepciója. Ez utóbbi sokkal inkább egy olvasási és értelmezési módként és nem műfajként határozza meg, Lejeune viszont írástípusként, olvasási módként és szerződéses jelenségként tekint az önéletrajzra. A tanulmány szerzője ennek az olvasási módnak három sajátosságát mutatja be a kifejezés szétdarabolásán keresztül, ahol az ön – az őszinteség, az élet – a realizmus, az írás/rajz – az áttetszőség terminusokban jelenik meg, s a következőkben ennek a lehetséges elemzési módnak alkalmazására teszek kísérletet Révész Imre teológiai önéletrajzán keresztül.

„A személyes jellegű írásmódoknak különböző mértékben, ám egyöntetűen tulajdonított erénye az őszinteség.”⁵ – írja Z. Varga. Révész címválasztása tulajdonképpen garanciát jelenthet az

¹ Z. Varga Zoltán által használt lehetséges önéletrajz-elemzési koncepció. Ld. Z. Varga 2000. 87–93.

² Révész 1990.

³ A kiadás apropóját a kiadás évében a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöki tisztségét betöltő dr. Kocsis Elemér jegyzi le a kötet előszavában. A teológiai önéletrajz kiadása felőli döntést a szerző a mindenkori egyházkerületi elnökségre bízta. 1989-ben Révész Imre születésének 100. évfordulóján az Egyházkerület tudományos konferenciát szervezett, és a megemlékezés-sorozat részeként döntöttek arról, hogy Révész írásai publikussá váljanak – mintegy – forrásgyűjtemény formájában.

⁴ Az önéletrajzot a szerkesztő, Barcza József látta el lábjegyzetekkel, aki rögtön az első jegyzetben rögzíti, hogy Révész II. Rákóczi Ferenc írását tanulmányozta, illetve behatóan foglalkozott Szent Ágostonnal is teológiai előadásai során.

⁵ Z. Varga 2000. 89.

őszinteségre, s az ágostoni értelemben vett vallomásos jelleg egyértelműen nyíltságot feltételez. Önéletrajzát 1944 júniusában kezdte írni, abban az időszakban, amikor a 2. világháború eseménysorozataiban Debrecen is hadszíntér lett, a várost légitámadások érték, a szerző pedig ilyen körülmények között töltött be fontos közéleti szerepet, ugyanis 1938–1949 között a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke volt. Ahogyan ő is rögzíti mintegy bevezetőként: a szerzői motiváció tehát nem csupán a felkérés, hanem a háború közelsége miatt érzett létbizonytalanság is, az, hogy bármelyik pillanatban életét vesztheti, így püspökként és magánemberként is számot kell adnia elsősorban Isten előtt, de olvasóinak hasznát is szeretné szolgálni.

Az őszinteség vizsgálatának szempontjához hozzátartozik azonban a szöveg kontextualizálása, ami Z. Varga szerint a *dialogikus ellenpólus* figyelembevételére irányul. Ez a *Másik* fél Révész esetében pedig a fent említettek szerint két részre osztható, hiszen az átadni kívánt üzenet elsődleges címzettje Isten, másodsorban pedig – a kiadásra szántság tényéből fakadóan – azok az emberek, akiknek az önéletírás majd a kezébe kerül. „Bármilyen magányosan ír is tehát, mindig ott van a nyelvnek a Másikja, aki irányítja szavait [...]”⁶ – olvasható a tanulmányban, az állítás alapján pedig a vizsgált mű írási folyamata sem tekinthető magányos írásnak. Ott rejtőznek mögötte mindazok, akikről Révész a visszaemlékezések során említést tesz, illetve, akiknek tanító céllal szánja a leírtakat.⁷ Mindezt kronologikus sorrendben teszi gyerekkorától püspöksége időszakáig úgy, hogy a különböző szerkezeti egységek élete fontos helyszíneinek történéseit tárják fel (Kassa, Kolozsvár, Montauban, Kassa, Kolozsvár, Debrecen). Érdekessége a műnek, hogy Révész a szellemi fejlődésének útját számára jelentős személyek említésén keresztül rajzolja meg, így még nagyobb hangsúlyt kaphat a *nyelv Másikja*. Minden városból említ több meghatározó alakot, s ezek a személyek főként a családtagok, nevelők, teológiai tanárok közül kerültek ki (pl. Ravasz László, Bartók György, Nagy Károly, Émile Doumergue stb.). Jól látszik tehát, hogy a kettős célzatú írásban különösen nagy hangsúlyt kapnak a földi élet szereplői, s ez megkérdőjelezheti a teljes őszinteséget, abszolút kontrollálhatja az én teljes kitarukozását. Nagyon fontos azonban megvizsgálni, hogy a *dialogikus ellenpólus* kettősségében ki a másik fél. A leírtak alapján egyértelmű, hogy a vallomástételben Isten megszólítása az elsődleges, s ez véleményem szerint arra enged következtetni, hogy Révész írásában – a feltételezéssel⁸ ellentétben – az őszinteség mégsem lehet kérdéses. Az istenközpontúság teljes mértékig felülírja az említett dualitást, ugyanis ha nem így történe, akkor értelmét vesztené a vallomásos jelleg, melynek lényege éppen abban áll, hogy a hívő lélek teljes őszinteséggel tárhatja fel érzéseit és gondolatait Isten előtt, mondván, hogy előtte semmi sem maradhat rejtve.

Z. Varga Zoltán a második szempont magyarázatát azzal kezdi, hogy „az önéletrajzi olvasás egyik állandó eleme az írásmód feltételezett realizmusa”,⁹ ez a realizmus azonban nem a nyelvi kifejezőeszközökben, a stílusban jelenik meg, sokkal inkább az önéletírás feldolgo-

⁶ Uo. 90.

⁷ „De számadásom, ha valamikor csakugyan odajut, abová testvérelek szánták, talán mégsem lesz egészen haszontalan, mert másokat is önvizsgálatra indít [...]”. Révész 1990. 11–12.

⁸ A feltételezés Z. Varga koncepciójában a következő: „Az én más és más oldalát kénytelen artikulálni, attól függően, hogy miféle te (mint ideológiai, kulturális, erkölcsi, szexuális, irodalmi, pszichológiai stb. entitás) kontrollálja írását, ad lehetőséget a viszonylagos őszinteségre és egyáltalán a megszólalásra.” Z. Varga 2000. 90.

⁹ Uo. 90.

zott témái adják a szöveg realista olvasatát. Az önéletírás teoretikusai a nyelv szempontjából – ahogyan azt a tanulmány is rögzíti – valamiféle negatív definícióval élnek, ez a konszenzus pedig nyilvánvalóvá teszi, hogy önéletírás nem íródhat vers formájában.¹⁰ Ennek legfőbb oka az, hogy bár a versbe szedett gondolatok is közvetíthetnék az én milyenségét, azonban a költői eszközök nem feltétlenül keltik azt a realiztikus hatást, amit a prózában íródott szövegek sokkal inkább képesek átadni, mivel közelebb állnak a szerző saját nyelvezetéhez.

Nyelvi szempontból Révész prózája teljes mértékig eleget tesz a fent említett konszenzusnak, tematikáját és személyességét tekintve pedig az önéletrajzi értelemben vett realizmusnak. Az írás időpontjáig eltelt életút áttekintésével, Révész tartózkodási helyeinek megjelölésével egyértelműen valóságossá, elképzelhetővé válnak a benne leírtak, a mindenki számára ismert nagyvárosok mentén való tematizálás és azok történéseinek apró részletekig menő kibontása pedig még inkább realiztikus hatást vált ki. Az 54 éves püspök pozíciójából történő retrospektív elbeszélés nem pusztán a történések egyszerű egymásutánosságát vázolja fel részletesen az írás során, hanem rögtön értelmezi is az eseményeket, így ennek köszönhetően érthető meg igazán az a szellemi fejlődés, amit Révész belülről érzékel és tár fel. Az események és a témaválasztás néhány mozzanatának felvilágosításával szeretném valamelyest érzékeltetni, hogy mennyire kézzelfogható az, amit Révész önéletírásában lejegyez.

Bár Révész Pápán született, az első fejezet mégis a *Kassa* fejezetcímet viseli, ugyanis édesapja lelkészi állása révén kisgyermek korában oda került, így feltehetően első meghatározó emlékei miatt indítja erről a helyszínről fejlődésének történetét. Az életében fontos szerepet játszó családtagok bemutatása után evangélikus elemi és római katolikus gimnáziumi tanulmányainak hatásait fejti ki, mely analízis során arra a következtetésre jut, hogy az eltérő vallású nevelők (akiket név szerint is említ) miatt vált öntudatos reformátussá. Említést tesz édesapja arra vonatkozó vívódásáról is, hogy fiát hová küldje teológiára, és felvázolja döntésének okát is, melynek eredményeként kolozsvári teológussá vált 1907-ben. A *Kolozsvár* címet viselő fejezetben a teológiai tanárok méltatásán keresztül mutatja be, hogy melyikük milyen hatást gyakorolt világnézetének kialakítására, milyen volt a közhangulat az intézményben, és hogyan kapott lehetőséget arra, hogy egy tanévet a franciaországi Montauban városában töltsön el. A közhangulattal kapcsolatosan megjegyzi, hogy diáktársai körében is érezhető volt valamiféle feszültség, ami értelmezése szerint a tíz évvel később bekövetkezett – Erdély és benne Kolozsvár számára is végzetes – elszakadás előjele volt. Természetesen ez valamiféle utólagos értelmezése annak, amit Révész akkor a teológia falai között érzékelt, és bár lehet igazságtartalma, mégsem lehet egyértelműen azt állítani, hogy a diákság tíz évvel korábban érzékelt volna a trianoni döntés hatásait úgy, hogy 1910-ben még az első világháború kitörését sem tudhatták. Merőben más teológus-közszellemről olvashatunk a *Montauban* fejezetben, ahol az eltöltött nyolc hónap eseményeinek értelmezését így foglalja össze: „igen elhatározó fordulatot jelentett lelki és teológiai fejlődésben”.¹¹ S hogy mennyire csak és kizárólag a lelki és szellemi fejlődés

¹⁰ Philippe Lejeune önéletrajz-definíciójának rögtön az első eleme tartalmazza a prózában való közlés alapvetését: „Visszatekintő **próza** **elbeszélés**, melyet valódi személy ad saját életéről, a hangstílyt pedig magánéletére, különös képp személyiségének történetére helyez.” Lejeune 2003. 18.

¹¹ Révész 1990. 49.

közvetlen okainak feltárására és leírására szorítkozik, azt számos helyen le is jegyzi.¹² A *Kassai segédlelkészség és kolozsvári tanári évek* fejezet tekinthető az utolsó olyan egységnek, ahol még a két helyszínen és kétféle szolgálatban őt ért hatásokról számol be, és itt olvashatunk arról is, hogy milyen út vezetett a debreceni lelkesítő állásig. Az utolsó, *Debrecen* címet viselő fejezet ilyen tekintetben elkülönül az előzőektől, ugyanis Révész bevallása¹³ szerint is sokkal inkább nevezhető helyzetelemzésnek, mint visszaemlékezésnek. Abban a tekintetben azonban nagyon szorosan kapcsolódik az előzőekhez, hogy a leírtak szintén a Révész által megélteknek az eleven valóságát tárják az olvasó elé, így az írás egészére nézve helytálló lehet az önéletrajzi értelemben vett realizmus megjelenése.

A harmadik szempont, a szöveg áttetszősége szoros összefüggésben áll a már tárgyalt realizmussal, de nem a tematikán keresztül, hanem az írás aktusának középpontba állításával vizsgálja a szerző objektivitásának lehetőségeit. „Az írás terében a dolgok megszűnnek maguk a dolgok lenni »úgy, ahogy voltak«, viszont egy másik jelentőségre tesznek szert: jelentővé lesznek.”¹⁴ – írja tanulmányában Z. Varga. Ahogyan arra korábban is utaltam, a Révész önéletrajzában leírtak nem csupán az olvasó számára szüntek meg olyan formában, ahogy voltak, hanem a szerző számára is, ugyanis a történetek értelmezése és a szellemi fejlődés okaiként való feltüntetése többlettartalommal tölti meg a szöveget, számára is *jelentővé lesznek*. Egy-egy cselekvés vagy történet azonban más jelentéstartalommal bír Révész számára, és mással az olvasó számára, mi több, a szerző által kimondott értelmezés az utólagos olvasás során a jelentés jelentésévé válhat. Ez a következtetés már rögtön a mű elején tetten érhető, amikor is Révész felmenőinek rövid bemutatása során hangsúlyozza, hogy generációkra visszamenőleg értelmiségiek az ősei, s ezt saját életére nézve azzal a jelentéstartalommal tölti meg, hogy az *intellektuális átörökítés* okozhatja a folytonos szellemi és fizikai fáradtságérzetet, gyengeséget. Az olvasó számára pedig ez a fajta magyarázat joggal tűnhet egyfajta mentegetőzésnek, így azt a jelentést is hordozhatja, hogy Révész egész életében kellemetlenül érezte magát fizikai gyengesége vagy a gyakorlatias dolgokban való jártasság hiánya miatt, ezért úgy érezhette, hogy ez a fajta magatartás feltétlenül alátámasztásra szorul.

„A vallomás, melyről tudjuk, hogy milyen fontos szerepet játszott az önéletrajz történetében, szemléletesen mutatja be a kimondás, az írás, mint aktivitás erejét: a bűnök megvallása nem egyszerűen azok láthatóvá tétele, hanem megvallásukon keresztüli jóvátételük.”¹⁵ – áll a tanulmányban. Révész vallomásaiban ez a fajta áttetszőség, az íráson keresztüli bűnvallás nem jelenik meg ennyire konkrét formában, mert bár ő maga is ágostoni értelemben vett vallomásossággal aposztrofálja saját művét, mégsem hasonlítható hozzá ebben a tekintetben. Péter Mónika elemzése¹⁶ válaszolja fel azt a problémakört, miszerint Ágoston műve két részre bontható: a bűnös életének elbeszélésére és a megtérés utáni időszak leírására. Így az a fajta narráció, amit Ágoston használ, nevezetesen, hogy az első szakaszban a „szent” tekint vissza a

¹² „Nem beszéltek szép utazásaimról, amelyeket Montaubanba menet és onnan jövet, valamint az 1911. évi búsvéti nagyszűnet alatt több országban tettem – hiszen ezek csak általános műveltséget gyarapítottak, teológiai fejlődésemre nem voltak közvetlen befolyással [...]”. Uo. 47.

¹³ „[...] mert a debreceni munkásságomat felölelő negyedszázad [...] az én szememben még inkább jelen, mint múlt s bármely bővebb tárgyalása [...] minduntalan határsértéseket kellene, hogy elkövessen történetírás és publicisztika között [...]”. Uo. 59.

¹⁴ Z. Varga 2000. 92.

¹⁵ Uo. 92–93.

¹⁶ Péter 2021. 9.

„bűnösre”, egyértelműen más értelmezési kereteket feltételez. Révész esetében azonban nem találkozunk ilyesfajta bűnvallással, ugyanis az ő életútjának – vallásos neveltetéséből fakadóan – nem volt klasszikus értelemben vett, a hittel szembeforduló „bűnös része”, így ezeknek megvallása is elmarad. Megfigyelhető azonban a fejlődés útján kiemelt nehézségek, tulajdonképpen hitharcok leírása¹⁷ és láthatóvá tétele, melyeknek megvallása egy teológus számára ugyanilyen jóvátételi céllal történhet. Révész önéletírásának egyértelmű küldetése tehát – a *referencialitás*on és az *önkifejezés*en túl – nem a bűnvallás, sokkal inkább teológiai látásának, világnézeti fejlődésének igazolása elsősorban Isten előtt, másodsorban pedig az emberek előtt.

Z. Varga Zoltán koncepciója és önéletírás-olvasási iránymutatása a vizsgált mű egészén végigvezethető, Révész teológiai önéletrajzának az önéletírás meghatározására nézve azonban két kérdéses pontja is van. Az egyik a már említett utolsó fejezet, amiben tulajdonképpen az írás folyamatában megérkezik a saját jelenébe, a debreceni püspöki-lelkészi álláshoz, így a lejeune-i meghatározás *visszatekintő*-kritériuma tulajdonképpen érvényét veszti. S bár ebben a fejezetben egy 24 esztendő felölelő időszakot (1920–1944) tárgyal, így bőven lenne mire visszatekintenie, mégis jelenként hivatkozik a debreceni tartózkodásra, mert Révész olvasatában feltehetően az írás pillanatának állapota volt érvényes a 24 év egészére nézve még akkor is, ha a püspöki tisztséget 6 éve töltötte be. A másik kérdéses pont pedig az lehet, hogy bár Révész 1944-ben már megírta a vizsgált teológiai önéletrajzot, de 1967-ben hunyt el, így a két dátum között eltelt 23 évből Révész teológiai látására és a szellemi tevékenységét ért hatásokra nézve nem maradt fent ilyesfajta önreflexív dokumentum, s ha maradt is, akkor mindezidáig feldolgozatlan maradt, és talán egy gyűjtemény mélyén vár a publikálásra. Annyi bizonyos, hogy 1949-et, a „fordulat évét” követően letette a palástot, lemondott lelkészi állásáról, és haláláig már egyszer sem tért vissza ebbe a pozícióba. Nehéz azonban elképzelni, hogy ne maradt volna identitásának része a református lelkészség, és nem érzett késztetést arra, hogy teológiai önéletrajzát ilyen tekintetben kiegészítse. Természetesen egyháztörténeti tevékenységének produktumaiból valamelyest képet kaphatunk arról, hogy élete utolsó szakaszában miként gondolkozott különböző kérdésekről, ezek az írások azonban nem önéletrajzi jellegűek.

A fent leírtak miatt lehet kérdéses tehát, hogy Révész műve tekinthető-e olyan értelemben vett önéletírásnak, ami csak és kizárólag a múltba tekint és élete egészére érvényes. A tény, hogy Révész 1944-ben szükségesnek tartotta mindezt lejegyezni, mi több, 1949-ben végrendeletét¹⁸ is megírta, egyértelműen arra enged következtetni, hogy Debrecen 1944-ben hadszíntér lett, és a világháború vége előrevetített egy hamarosan bekövetkező impériumváltást, a püspökön úrrá lett a folyamatos létbizonytalanság, így tulajdonképpen már Isten ítélőszéke elé készült, és vallomásait ennek fényében vetette papírra.

¹⁷ Ilyen esemény volt Révész életében például az, hogy a trianoni döntést követően otthagyta a kolozsvári tanári állást és elfogadta a debreceni lelkészi pozíciót, ami miatt sokáig lelkiismeret-furdalása volt.

¹⁸ A kötet egészének második felében, a válogatott kéziratok között található meg Révész rövid végrendelete is. Révész 1990. 145.

Kinga Julianna Dezső

The Concept of Honesty-Realism-Transparency in the Confessions of Imre Révész

This study aims to present a possible way of analysing the theological autobiography of Imre Révész, based on the concept of Zoltán Z. Varga.

The analysis is based on three main aspects: honesty, realism, and transparency, which appear to correspond to the fragmentation of the term CV (self – honesty, course – transparency, of life – realism).

In Révész's theological autobiography, the confessional nature is a guarantee of honesty, and the realistic reading appears primarily in the reality of the venues and characters.

The third aspect is perhaps the most complex, as I am trying to shed light on the “significance” of what is described in the autobiography, and then in the last few thoughts of the writing, I am examining the curiosities of the bishop's ego document.

Források

Révész 1990. Révész Imre: Vallomások – Teológiai önéletrajz és válogatott kiadatlan kéziratok. Szerk.: Barcza József. Bp., 1990.

Szakirodalom

Lejeune 2003. Philippe Lejeune: Az önéletírói paktum. In: Önéletírás, élettörténet, napló – Válogatás Philippe Lejeune írásaiból. Szerk.: Z. Varga Zoltán. Bp., 2003. 17–47.

Péter 2021. Péter Mónika: A szubjektivitás konstitúciója Szent Ágostonnál. https://www.southeast-europe.org/pdf/12/DKE_12_M_E_Peter-Monika_Agoston.pdf
(Utolsó letöltés: 2021. október 3.)

Z. Varga 2000. Z. Varga Zoltán: Önéletírás-olvasás. In: Jelenkor, 43. (2000) 1. sz. 87–93.